Хмелько В.Є.

ЛІНГВО-ЕТНІЧНА СТРУКТУРА УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Висвітлюються методологія збору та результати аналізу даних 77 загальноукраїнських соціологічних опитувань (близько 173 тисяч інтерв'ю), проведених Київським міжнародним інститутом соціології у 1991-2003 роках. Описана динаміка та регіональні особливості поширеності вибору української чи російської мови при спілкуванні з інтерв'юерами серед українців, росіян та україно-російських біетнорів (за самоідентифікацією). Виявлений значний рівень залежності параметрів лінгво-етнічної структури від відповідних параметрів українсько-російської біетнічності.

Наявними є підстави припускати певну поширеність в Україні розбіжності між етнічною самоідентифікацією людей та їхньою мовною поведінкою, а саме — вживанням мови не свого етносу. На побутовому рівні, як відомо, це явище найчастіше зустрічається як використовування російської мови людьми, які визначають себе українцями. Ступінь поширеності цього явища та його соціальні параметри досліджені поки що мало. Фактично, кількісні емпіричні дослідження цього явища стали можливі лише з 1991 року, коли в Україні вперше почалися репрезентативні для країни в цілому соціологічні опитування, що проводяться методом наочного (face-to-face) інтерв'ю. До цього опитування такого масштабу проводилися у нас виключно методом анкетування, а самі анкети для таких опитувань друкувалися лише російською мовою.

Щоб забезпечити умови якісного інтерв'ювання у відповідності до стандартів, що склалися в країнах з багаторічним досвідом соціологічних опитувань, в період з листопада 1990 року по вересень 1991 року дослідницький центр Соціологічної асоціації України[1] за допомогою та участі фахівців дослідницького інституту "Радіо Свобода" підготував першу загальноукраїнську мережу двомовних інтерв'юерів, почав друкувати опитувальники двома мовами — українською та російською та розробив методику вибору інтерв'юером найзручнішої для респондента мови спілкування задля встановлення позитивного контакту з респондентом та підвищення імовірності більшої щирості відповідей. Перше в Україні опитування за таких умов було проведене в жовтні — листопаді 1991 року. Починаючи з того часу ми почали накопичувати дані стосовно мовної поведінки дорослого населення України при зустрічах з нашими інтерв'юерами.

---

[1] У 1992 році цей дослідницький центр був приватизований і далі працював як спільне українсько-американське підприємство «Київський міжнародний інститут соціології Ltd». З 2001 року КМІС — українська приватна дослідницька компанія.

За цей період — включно до кінця 2003 року — було проведено 77 опитувань, в яких разом із зручною для респондента мовою спілкування фіксувалося також його етнічне самовизначення. Кожне із цих опитувань, проводилося за вибіркою, репрезентативною для дорослого населення України у віці від 18 років. В цілому дані, використані для підготовки цієї статті, взяті з 172 966 інтерв'ю, з яких майже 22,5 тисячі проведені за 2003 рік.

Метод отримання відповідей у проведених дослідженнях в декількох аспектах суттєво відрізняється від того, як це робилося в опитуваннях, що проводили демографи під час переписів населення нашої країни.

По-перше, опитування під час перепису проводилися за припущенням, що кожна особа за самоідентифікацією є моноетнічною, тобто, що кожна визначає себе належною лише до одного етносу. Можливість не моноетнічної самоідентифікації респондента опитувальними листами перепису населення жодного разу не передбачалася — ані в колишньому СРСР, ані у першому Всеукраїнському переписі населення 2001 року.

По-друге, під час перепису в нашій країні мовна ідентифікація респондента здійснювалася в залежності від відповіді на запитання стосовно рідної мови. Причому, опитувальний лист не передбачав можливості фіксації наявності у людини двох або декількох рідних мов. (Хоча батьків у людини як правило двоє, а живих дідусів і бабусь може бути четверо, і не завжди усі спілкуються з дитиною однією мовою). Тобто, й у мовному аспекті демографи заздалегідь спрощують мовне розмаїття населення, будуючи вимірювальний інструмент з припущення, що у кожного респондента рідною є лише одна мова.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року його етнічний склад, що визначався за моноетнічною самоідентифікацією дорослих та власною ідентифікацією ними своїх дітей, налічує 77,8 % етнічних українців, 17,3 % етнічних росіян та 4,9 % представників усіх інших етнічних груп. В той же час у переписі зафіксовано, що українську мову вважали рідною 67,5 % всього населення України, а серед етнічних українців — 85,2 % їхньої загальної чисельності (див. таблицю 1).

Таблиця 1. **Розподіл населення за національністю та рідною мовою за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року (%)**

Назвали рідною мовою:	Національність			Все населення
	Українці	Росіяни	Інші загалом	
Українську	85,2	3,9	11,8	**67,5**
Російську	14,8	95,9	31,1	**29,6**
Іншу	0,0	0,2	57,1	**2,9**
Всього	100,0	100,0	100,0	**100,0**

За даними на веб-сайті Держкомстату України: http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/

Наведені дані перепису стосуються населення в цілому включно з дітьми. Стосовно ж дорослого населення ми маємо у своєму розпорядженні дані опитувань, проведених КМІС протягом двох років перед переписом за вибірками, репрезентативними для мешканців України від 18 років і старших. Етнічна належність респондентів у цих опитуваннях, як й у переписі, визначалася за умови *моно*етнічної самоідентифікації респондентів. В результаті, дані цих вибіркових опитувань стосовно етнічного складу населення виявилися — в межах статистичної похибки вибіркових опитувань — дуже мало або зовсім не відмінними від даних перепису: за даними цих опитувань етнічних українців серед дорослого населення було 76,9 ± 1,1 %, етнічних росіян — 18,8 ± 1,1 %, представників усіх інших етнічних груп — 4,3 ± 0,5 %.

При запитанні ж стосовно рідної мови в зазначених опитуваннях КМІС, на відміну від перепису, від респондентів не вимагалося, щоб вони називали рідною тільки одну мову. Відповідно картина розподілу дорослого населення за національністю та рідною мовою вийшла дещо іншою, ніж за даними перепису (див. таблицю 2).

Таблиця 2. **Розподіл дорослого населення за національністю та рідною мовою за даними опитувань КМІС (%)**

Назвали рідною мовою:	Категорія опитаних за національністю			Доросле населення загалом
	Українці	Росіяни	Інші загалом	
Українську	71.3	2.8	7.8	**54.4**
Російську	14.9	87.6	36.6	**30.4**
Українську і російську	13.6	9.5	6.3	**12.4**
Іншу	0,2	0,1	49,3	**2,8**
Всього	100,0	100,0	100,0	**100,0**

Джерело: Зведені дані чотирьох опитувань, проведених КМІС протягом двох років перед переписом методом безпосереднього інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України (від 18 років); всього опитано 5226 респондентів.

Так, дані перепису і опитувань, проведених КМІС, практично співпадають — в межах статистичної похибки даних вибіркових опитувань — щодо поширеності серед населення української мови як рідної: 67,5 % за переписом та 66,8 ± 1,4 % за даними опитувань. А от дані стосовно поширеності серед населення російської мови як рідної за переписом та за опитуваннями КМІС практично співпадають лише в тому разі, якщо не враховувати тих, хто назвав рідними дві мови — і російську, і українську. За таким підходом російську мова є рідною лише для 29,6 % населення (за даними перепису; за даними опитувань — 30,4 ± 1,2 %). Якщо ж врахувати тих, хто вважає рідною російську мову одночасно з українською, то виходить, що російська є рідною для 42,8 ± 1,4 % дорослого населення України.

Перевага запитання стосовно рідної мови полягає, мабуть, у тому, що, навіть у тих випадках, коли для респондента рідною є не одна мова, і він вимушений обирати одну з них, він мимоволі має налаштовуватися на ціннісне ставлення до мови, має визначати, так би мовити,

"ріднішу". Недоліком же для практичного застосування терміну "рідна мова" є її неоднозначність. Без додаткових запитань залишається невідомим, чи називає респондент рідною мову, що рідна для нього як мова його матері та/або батька, чи як та внутрішня мова, спілкуватися якою людині легше, комфортніше ніж будь-якою іншою.

В опитуваннях, які проводить КМІС вже більше 10 років, інтерв'ю з кожним респондентом починається з визначення інтерв'юером — за спеціальною процедурою — якою мовою, українською чи російською, респонденту зручніше спілкуватися. За цією процедурою на самому початку зустрічі з потенційним респондентом інтерв'юер має звернутися до нього з привітанням, висловленим з неясною за орфоепією мовою, та поставити два запитання стосовно вживання респондентом української чи російської мови за такою інструкцією:

ШАНОВНИЙ ІНТЕРВ'ЮЕРЕ !
ЩОБ З'ЯСУВАТИ, ЯКОЮ МОВОЮ РЕСПОНДЕНТУ ЛЕГШЕ З ВАМИ РОЗМОВЛЯТИ, ПРИВІТАЙТЕСЯ З НИМ, НЕ АКЦЕНТУЮЧИ МОВИ ПРИВІТАННЯ.

Добрий д[е]нь (в[е]ч[і]р)

ЯКЩО НА ВАШЕ ПРИВІТАННЯ РЕСПОНДЕНТ ВІДПОВІДАЄ...

...УКРАЇНСЬКОЮ, ЗАПИТАЙТЕ:	...РОСІЙСЬКОЮ, ЗАПИТАЙТЕ:
А) Скажіть, будь ласка, Вам легше розмовляти українською мовою или, может быть, Вам легче разговаривать на русском языке?	**Б) Скажите, пожалуйста, Вам легче разговаривать на русском языке, чи можливо Вам легше розмовляти українською мовою?**

Українською............. 1 ➔ ПОЗНАЧТЕ ВІДПОВІДЬ І ПРОВОДЬТЕ ІНТЕРВ'Ю УКРАЇНСЬКОЮ

на русском................ 2 ➔ ВОЗЬМИТЕ РУССКИЙ ОПРОСНИК, ОТМЕТЬТЕ ТАМ ПОЛУЧЕННЫЙ ОТВЕТ И ПРОВОДИТЕ ИНТЕРВЬЮ ПО-РУССКИ

однаково, не має значення	все равно, не имеет значения
↓	↓
Б) А якою з цих двох мов Ви розмовляєте більше — українською чи російською?	**А на каком из этих двух языков Вы разговариваете больше — на русском или на украинском?**

Українською 3
Важко сказати, мабуть однаково............ 4
➔ ПОЗНАЧТЕ ОДЕРЖАНУ ВІДПОВІДЬ І ПРОВОДЬТЕ ІНТЕРВ'Ю УКРАЇНСЬКОЮ

На русском... 5
трудно сказать, наверное одинаково...... 6
➔ ВОЗЬМИТЕ ОПРОСНИК НА РУССКОМ ЯЗІКЕ, ОТМЕТЬТЕ ТАМ ПОЛУЧЕННЫЙ ОТВЕТ И ПРОВОДИТЕ ИНТЕРВЬЮ ПО-РУССКИ

За даними опитувань, проведених КМІС у 2003 році (опитано 22 462 респондентів, що відбиралися за вибірками, кожна з яких була репрезентативною для дорослого населення України від 18 років і старше) частки тих, кому легше спілкуватися українською мовою, і тих, кому легше спілкуватися російською мовою, виявилися статистично однаковими (різниця статистично не значуща на рівні $p = 0,05$) — приблизно по дві п'ятих дорослого населення. І майже одна п'ята

опитаних висловилася в тому сенсі, що їм однаково легко спілкуватися як українською мовою, так і російською (див. таблицю 3). При цьому серед українців (за моноетнічною самоідентифікацією) лише приблизно половині легше спілкуватися саме українською мовою, і близько третини сказали, що їм легше спілкуватися російською мовою. А серед росіян більше 80 % легше спілкуватися саме російською мовою, і лише близько 5 % спілкуватися легше українською.

Таблиця 3. **Розподіл дорослого населення за національністю та легшою для спілкування мовою за даними опитувань КМІС у 2002 та 2003 роках** (%)

Назвали легшою мовою:	Категорія опитаних за національністю						Доросле населення загалом	
	Українці		Росіяни		Інші загалом			
	Рік опитування		Рік опитування		Рік опитування		Рік опитування	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Українську	51.1	50.1	6.5	4.6	20.3	12.7	**41.2**	**40.5**
Російську	33.0	32.0	83.5	84.1	67.9	76.1	**44.2**	**43.1**
Українську і російську	15.8	17.9	10.0	11.2	11.8	11.2	**14.5**	**16.4**
Всього	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	**100.0**	**100.0**

Джерело: Зведені дані 19 опитувань, проведених з січня по листопад 2002 року, в яких загалом опитано 39 811 респондентів, та зведені дані 8 опитувань, проведених з лютого по жовтень 2003 року, в яких загалом опитано 22 462 респонденти. Всі опитування проведені КМІС методом безпосереднього інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України від 18 років і старше.

З 2002 по 2003 рік частка населення, що вважає більш легкою для спілкування українську мову, практично не змінилася: (41,2 ± 0,5 % у 2002 та 40,5 ± 0,6 % у 2003; різниця статистично не значуща на рівні *p = 0,05*). Фактично не змінилась частка тих, кому легше спілкуватися українською мовою, також і серед етнічних українців (51,1 ± 0,6 % у 2002 та 50,1 ± 0,7 % у 2003; різниця статистично не значуща на рівні *p = 0,05*). А от частка тих, кому легше спілкуватися російською мовою у 2003 році — у порівнянні з 2002 роком — зменшилася на 1,1 % серед населення в цілому та на один відсоток серед етнічних українців (відмінності статистично значущі на рівні *p = 0,01* та *p = 0,05,* відповідно). Одночасно частка тих, для кого українська і російська мови вважаються однаково легкими для спілкування, збільшилася на 1,9 % серед населення в цілому та на 2,9 % серед етнічних українців (зазначені відмінності статистично значущі на рівні *p = 0,01;* інші відмінності статистично незначущі).

Аналогічні тенденції зафіксовані й стосовно того, яка мова — українська чи російська — більше вживалася тими, кого умовно можна назвати білінгвами за самоідентифікацією, а саме — тими, для кого, за їхнім свідченням, спілкуватися обома цими мовами однаково легко. З даних таблиці 4 видно, що з 2002 по 2003 рік частка білінгвів, які більше користувалися українською мовою, ніж російською, серед населення в цілому зросла майже на 10 % (з 14.0 ± 0,9 % у 2002 році до 23.8 ± 1,4 % у 2003), серед етнічних українців — приблизно на 11 % (з 15.3 ± 1,0 % у 2002 до 26.1 ± 1,6 % у 2003) та серед етнічних росіян за цей період — на 4 % (з 6.7 ± 1,5 % до 10.4 ± 2,4 %;

усі наведені зміни статистично значущі на рівні *p = 0,01*). Статистично значущих змін за розглянутий період у користуванні українською мовою серед білінгвів з числа інших етнічних груп не зафіксовано.

Таблиця 4. **Розподіл білінгвів за національністю та за мовою, якою вони, за самовизначенням, більше розмовляли у 2002 та 2003 роках** (%)

Більше розмовляють:	Категорія опитаних за національністю						Всі білінгви	
	Українці		Росіяни		Інші загалом			
	Рік опитування		Рік опитування		Рік опитування		Рік опитування	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Українською	15.0	25.6	6.5	10.4	12.4	14.2	**13.8**	**23.5**
Російською	24.2	33.2	41.4	60.5	37.9	53.1	**26.9**	**37.1**
Однаково обома	60.8	41.2	52.1	29.1	49.7	32.7	**59.3**	**39.4**
Всього	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	**100.0**	**100.0**

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 3; загальна чисельність білінгвів серед опитаних у 2002 році — 5 785 респондентів, серед опитаних у 2003 році — 3 586.

Правда, ті респонденти, які казали, що їм однаково легко розмовляти українською та російською мовами й що вони однаково часто ними користуються (умовно назвемо їх "рівносторонніми" білінгвами), не однаково часто використовують ці мови у відповідях на запитання інтерв'юерів стосовно того, якою з цих мов вони розмовляють більше (див. таблицю 5).

Таблиця 5. **Розподіл "рівносторонніх" білінгвів за національністю та за мовою, якою вони повідомляли про однакове користування двома мовами** (%)

Повідомили, що однаково часто розмовляють обома мовами,	Категорія опитаних за національністю						Всі "рівносторонні" білінгви	
	Українці		Росіяни		Інші загалом			
	Рік опитування		Рік опитування		Рік опитування		Рік опитування	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Українською	38.8	43.1	37.3	53.4	51.6	51.3	**39.2**	**44.2**
Російською	61.2	56.9	62.7	46.6	48.4	48.7	**60.8**	**55.8**
Всього	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	**100.0**	**100.0**

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 3; загальна чисельність "рівносторонніх" білінгвів серед опитаних у 2002 році — 3 429 респондентів, серед опитаних у 2003 році — 1 414 респонденти.

Так, у 2003 році на таке запитання 44,2 % "рівносторонніх" білінгвів відповіли українською мовою, а 55,8 % — російською (різниця статистично значуща на рівні *p < 0,01*). Причому, етнічні росіяни з числа "рівносторонніх" білінгвів відповідали на це запитання українською мовою помітно частіше, ніж етнічні українці з числа тих же білінгвів — 53 % проти 43% (різниця статистично значуща на рівні *p < 0,01*). Але, знову ж таки, у 2003 році — у порівнянні з 2002 — тих, хто відповідав на зазначене запитання українською, серед "рівносторонніх" білінгвів загалом було на 5 % більше, серед етнічних українців з їх числа — на 4,3 % більше, а серед етнічних росіян — на 16 % більше (усі відмінності статистично значущі на рівні *p = 0,01*). В результаті, у

2003 році серед “рівносторонніх” білінгвів тих, хто відповідав на зазначене запитання українською мовою, було менше, ніж тих, хто відповідав російською, не на 21,6 ± 1,6 %, як у 2002 році, а на 11,6 ± 1,7 %.

Якщо тепер підсумувати наведені вище дані й розрахувати, використанню якій з цих двох мов — української чи російської — практично, у своїй мовній поведінці, віддавали перевагу мешканці України у 2002 та 2003 роках, то виходить, що російською мовою зручніше розмовляти дещо більшій частці дорослого населення України, ніж українською (див. таблицю 6).

Таблиця 6. **Розподіл дорослого населення України за національністю та зручнішою мовою у 2002 та 2003 роках** (%)

Зручніша мова	Категорія опитаних за національністю						Доросле населення загалом	
	Українці		Росіяни		Інші загалом			
	Рік опитування		Рік опитування		Рік опитування		Рік опитування	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Українська	57.2	57.9	9.1	7.6	24.8	16.1	46.6	47.2
Російська	42.8	42.1	90.9	92.4	75.2	83.9	53.4	52.8
Всього	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	**100.0**	**100.0**

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 3.

Виходячи з наведених даних 2003 року, лише близько 58 % (57,9 ± 0,7) етнічних українців за своєю вербальною поведінкою умовно можуть характеризуватися як україномовні, в той час як 42 % (42,1 ± 0,7) з них вербально поводяться скоріш як російськомовні. Ці ж дані показують, що у 2003 році серед дорослого населення України (від 18 років і старше) поширеності української та російської мови знаходилися у співвідношенні 47 % до 53 % (дещо точніше — 47.2 ± 0,7 % до 52.8 ± 0,7 %; різниця статистично значуща на рівні $p < 0,01$). Тобто, у першому наближенні (якщо не враховується вживання суміші двох мов, так званого “суржику”), можна сказати, що у 2003 році україномовні за вербальною поведінкою люди складали від 46,5 до 47,9 % дорослого населення України, а російськомовні, відповідно — від 52,1 до 53,5 %.

Дані стосовно поширеності української мови у 2003 році — у порівнянні з даними 2002 року — не дають підстав стверджувати, що за цей час використання української мови поширилося. Хоча серед дорослого населення в цілому та серед етнічних українців у 2003 році зафіксовані дещо вищі показники, ніж у 2002 році, але математико-статистичний аналіз відмінностей між ними показує, що ці відмінності лежать в межах статистичної похибки вибіркового вимірювання (різниця статистично не значуща на рівні $p = 0,05$). І якщо у 2003 році — по відношенню до 2002 — поширеність української мови серед дорослого населення в цілому та серед етнічних українців дещо зросла, то це відбулося в таких розмірах (від 46,6 ± 0,5 % до 47.2 ± 0,7 %), які не могли бути зафіксованими вибірковими опитуваннями обсягом до 40 тисяч респондентів. В той же час зафіксовані скорочення використання української мови між 2002 та

2003 роками серед етнічних росіян (з 9,1 ± 0,7 % до 7,6 ± 0,8 %) та серед інших етнічних груп (від 24,8 ± 1,9 % до 16,1 ± 2,2 %) виявилися статистично значущими (на рівні $p < 0,01$).

Якщо ж порівняти між собою дані усіх 12 років опитувань, то виглядає, що у різні роки зміни у поширеності української мови відбувалися по-різному. Найбільш виразно загальні тенденції проглядаються, якщо поділити весь час від набуття Україною державної незалежності на такі три періоди: 1991-1994, 1995-1999 та 2000-2003 роки (див. таблицю 7).

Таблиця 7. **Розподіл дорослого населення та найчисельніших етнічних груп за зручнішою мовою у трьох періодах державної незалежності України** (%)

Зручніша мова	Роки опитувань		
	1991-1994	1995-1999	2000-2003
Доросле населення загалом			
Українська	43.8	48.8	47.7
Російська	56.2	51.2	52.3
Всього	100,0	100,0	100,0
Етнічні українці			
Українська	55.8	61.5	59.1
Російська	44.2	38.5	40.9
Всього	100,0	100,0	100,0
Етнічні росіяни			
Українська	7.5	9.4	9.7
Російська	92.5	90.6	90.3
Всього	100,0	100,0	100,0
Інші етнічні групи загалом			
Українська	21.4	21.7	23.2
Російська	78.6	78.3	76.8
Всього	100,0	100,0	100,0

Джерело: Зведені дані 77 опитувань, проведених КМІС методом безпосереднього інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України (від 18 років) з жовтня 1991 по жовтень 2003 року, в яких загалом опитано 169 504 респонденти; у тому числі у 1991-1994 роках — 22 567, у 1995-1999 — 50 788 та у 2000-2003 роках — 96 149 респондентів.

Порівняльний математико-статистичний аналіз даних стосовно обрання української мови у три виділені періоди дає підстави до висновку, що за час державної незалежності України поширеність української мови статистично значуще (на рівні $p < 0,01$) зросла як серед дорослого населення в цілому, так і серед найчисельніших етнічних груп — українців та росіян. Так, у порівнянні з 1991-1994 роками використання української мови у 2000-2003 роках розширилося серед дорослого населення орієнтовно з 44 до 48 % (точніше — з 43,8 ± 0,7 % до 47,7 ± 0,3 %); у тому числі серед етнічних українців — з 56 до 59 % (з 55,8 ± 0,8 % до 59,1 ± 0,4 %) та серед етнічних росіян — з 7,5 до майже 10 % (з 7,5 ± 0,7 % до 9,7 ± 0,5 %). Статистично значущих змін (навіть на рівні $p = 0,05$) серед інших етнічних груп не зафіксовано.

В той же час, є підстави стверджувати, що у 2000-2003 роках поширеність української мови серед етнічних українців та серед дорослого населення в цілому була дещо меншою, ніж у 1995-

1999 роках. Так, якщо у 1995-1999 роках обирали для спілкування переважно українську мову 61,5 (± 0,5) % етнічних українців та 48,8 (± 0,5) % дорослого населення в цілому, то у 2000-2003 роках — 59,1 (± 0,4) % етнічних українців та 47,7 (± 0,3) % дорослого населення в цілому (обидві різниці статистично значущі на рівні $p < 0{,}01$). Таким чином, помітне зростання — майже на 6 % — поширеності обрання української мови етнічними українцями України у 1995-1999 роках змінилося деяким звуженням її обрання ними в період 2000-2003 років.

Наведені вище дані дозволяють у першому наближенні (без врахування білінгвізму та біетнічності) вирахувати пропорції лінгво-етнічної структури дорослого населення України та оцінити найзагальніші тенденції її змін за часи незалежності (див. таблицю 8).

Таблиця 8. **Розподіл дорослого населення за лінгво-етнічними групами у трьох періодах державної незалежності України** (%)

Лінгво-етнічні групи	Роки опитувань		
	1991-1994	1995-1999	2000-2003
Україномовні українці	41,2	46,3	45,4
Російськомовні українці	32,6	28,2	30,9
Російськомовні росіяни	19,7	17,0	16,5
Інші лінгво-етнічні групи	6,5	8,5	7,2
Всього	100,0	100,0	100,0

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 7.

Наведені в таблиці дані показують, що найчисельнішою лінгво-етнічною групою в складі населення України були і залишаються україномовні етнічні українці, частка яких серед дорослого населення в цілому у 1995-99 роках була помітно більшою, ніж у 1991-94. Їхня чисельність зросла за цей час приблизно із 41 до 46 % (точніше — з 41,2 ± 0,6 % до 46,3 ± 0,4 %; різниця статистично значуща на рівні $p < 0{,}01$). І хоча за останній період — у порівнянні з попереднім — частка україномовних українців була зафіксована в обсязі меншому майже на один відсоток (45,4 ± 0,3 % проти 46,3 ± 0,4 %; різниця статистично значуща на рівні $p < 0{,}01$), їхня частка тепер не менш ніж на 4 % більша, ніж у перший період незалежності, тобто їх питома вага у цьому обчисленні збільшилася приблизно в 1,1 рази.

Частка ж російськомовних етнічних українців, які є другою за чисельністю групою у лінгво-етнічному складі населення України, за всі роки незалежності скоротилася приблизно на 1,5 - 2 % (з 32,6 ± 0,6 % до 30,9 ± 0,3 %; різниця статистично значуща на рівні $p < 0{,}01$). Але скорочення дійсно відбувалося в першій половині розглянутих років незалежності (найменша частка російськомовних українців зафіксована у другий з трьох виділених періодів, у 1995-99 роках, коли вона зменшилась до 28,2 ± 0,4 %), а в другий половині розглянутих років незалежності частка цієї лінгво-етнічної групи статистично значуще (на рівні $p < 0{,}01$) зросла — приблизно на 2,7 %.

Частка третьої за чисельністю групи у лінгво-етнічному складі дорослого населення України — російськомовних етнічних росіян — за роки незалежності практично не зазнавала коливань, вона однозначно зменшувалася: з 19,7 ± 0,5 % у 1991-94 роках до 17,0 ± 0,3 % у 1995-99 роках та до 16,5 ± 0,2 % у 2000-2003 роках (різниця між першим і другим періодами статистично значуща на рівні $p < 0,01$, між другим і третім — на рівні $p < 0,05$).

Що ж стосується загального обсягу усіх інших лінгво-етнічних груп серед дорослого населення України, то у другому періоді розглянутих років незалежності він був помітно більшим, ніж у першому — 8,5 ± 0,2 % проти 6,5 ± 0,3 %, а у третьому, хоча і меншим, ніж у другому (7,2 ± 0,2 %), але більшим, ніж у першому (обидві різниці статистично значущі на рівні $p < 0,01$).

Додатковий аналіз змін, що відбувалися у лінгво-етнічному складі дорослого населення України за роки останнього періоду, засвідчив, що коливання у чисельності двох найбільших лінгво-етнічних груп — україномовних та російськомовних етнічних українців — в останні роки також продовжувалися (див. таблицю 9).

Таблиця 9. **Розподіл дорослого населення за лінгво-етнічними групами у 2000-2003 роках** (%)

Лінгво-етнічні групи	Рік опитувань			
	2000	2001	2002	2003
Україномовні українці	44.9	46.4	43.7	47.6
Російськомовні українці	29.7	28.9	32.7	30.4
Російськомовні росіяни	17.7	17.0	16.9	14.8
Інші лінгво-етнічні групи	7.7	7.7	6.7	7.2
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Зведені дані 33 опитувань, проведених КМІС методом безпосереднього інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України (від 18 років) з лютого 2000 року по жовтень 2003, в яких загалом опитано 98 230 респондентів; у тому числі у 2000 році — 8 476, у 2001 — 26 292, у 2002 — 41 010 та у 2003 роках — 22 462 респонденти.

Так, у 2001 році — у порівнянні з попереднім роком — частка україномовних етнічних українців на 1,5 % збільшилася, у 2002 — на 2,7 % зменшилася, а у 2003 році — на 3,9 % знову збільшилася — до 47,6 ± 0,7 % (усі зміни статистично значущі; між 2000 та 2001 роками — на рівні $p < 0,05$, а обидві наступні — на рівні $p < 0,01$). Таким чином, хоча й з коливаннями, але частка україномовних етнічних українців за останню третину розглянутих років незалежності на 2,7 % збільшилася, а за всі 12 років — стала на 4,1% більшою (зміни статистично значущі на рівні $p < 0,01$). За цей же час частка російськомовних етнічних українців, зазнавши статистично значущих (на рівні $p < 0,01$) коливань — збільшення у 2002 році і зменшення у 2003, в результаті залишилась статистично такою ж самою (30,4 ± 0,6 %), як й у 2000 році та й як у 1991 році (різниці статистично не значущі на рівні $p = 0,05$). Зменшилась же на 2003 рік (до 14,8 ± 0,5 %) частка російськомовних етнічних росіян — на 2,9 % з 2000 року та на 5,0 % — з 1991 (зміни статистично значущі на рівні $p < 0,01$).

Загальна частка усіх інших лінгво-етнічних груп — ані за роки незалежності в цілому, ані за останні чотири роки — статистично значуще не змінилася (6,5 ± 0,9 % у 1991 році, 7,7 ± 0,6 % у 2000 році та 7,2 ± 0,3 % у 2003 році). Серед цієї сукупності лінгво-етнічних груп відносно найбільшу частку складають україномовні етнічні росіяни, яких у 2003 році в Україні було від 1,1 до 1,5 %. В цілому ж у 2003 році з 7,2 % чисельності інших лінгво-етнічних груп 2,1 ± 0,2 % складали україномовні, а 5,1 ± 0,3 % — російськомовні групи.

Важливим аспектом характеристики лінгво-етнічної структури суспільства є її зміни не тільки у часі, але й у просторі — параметри її територіальних складових. У найзагальнішому вигляді — це пропорції основних етнічних, мовних та лінгво-етнічних груп у традиційно виокремлюваних п'яти найбільших регіонах України[2] (див. таблицю 10).

Таблиця 10. **Розподіл дорослого населення за етнічними, мовними та лінгво-етнічними групами у п'яти регіонах України 2003 року** (%)

Категорії дорослого населення	**Регіони**				
	Західний	**Західно-Центральний**	**Східно-Центральний**	**Південний**	**Східний**
Етнічні групи					
Українці	94.0	89.4	85.5	60.7	61.7
Росіяни	3.2	8.6	11.7	29.7	34.0
Інші	2.8	2.1	2.8	9.6	4.3
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Зручніша мова					
Українська	95.0	74.4	40.7	15.5	7.7
Російська	5.0	25.6	59.3	84.5	92.3
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Лінгво-етнічні групи					
Україномовні українці	92.1	72.8	41.2	17.1	12.3
Російськомовні українці	1.9	16.5	44.3	42.8	49.4
Російськомовні росіяни	1.7	6.0	9.2	26.4	30.2
Інші лінгво-етнічні групи	4.3	4.8	5.4	13.6	8.1
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Зведені дані 8 опитувань, проведених КМІС з лютого по жовтень 2003 року методом безпосереднього інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України (від 18 років), в яких загалом опитано 22 462 респонденти, в тому числі, у Західному регіоні — 4278 респондентів, у Західно-Центральному — 4278, у Східно-Центральному — 3639, у Південному — 4281 та у Східному — 4881 респондент.

Наведені в таблиці дані показують, що за параметрами лінгво-етнічного складу дорослого населення регіонів останні помітно один від одного відрізняються. Причому, чим далі вони знаходяться один від одного у географічному розташуванні, тим між ними більші відмінності.

[2] ***Західний регіон*** - Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська і Чернівецька області; ***Західно-Центральний*** - Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Київська області і місто Київ; ***Східно-Центральний*** - Дніпропетровська, Полтавська, Сумська і Чернігівська області; ***Південний*** - Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області й АР Крим; ***Східний регіон*** - Харківська, Донецька і Луганська області.

У лінгво-етнічних складах статистично значущих відмінностей не виявлено лише між Південним і Східним регіоном за часткою в їхньому складі етнічних українців, а також між Західним і Західно-Центральним та Західно-Центральним й Східно-Центральним регіонами за часткою в їхньому складі загальної чисельності малих лінгво-етнічних груп.

Відносно найменші відмінності між регіонами зафіксовані у їхньому етнічному складі (середнє значення абсолютних величин відмінностей між частками однакових етнічних груп сусідніх регіонів складає 6,6 %), а відносно найбільші відмінності — у складі мовних груп (середнє значення абсолютних величин відмінностей між частками однакових мовних груп сусідніх регіонів складає 21,8 %). І найбільш контрастно за мовними схильностями відрізняються між собою Західний і Східний регіони. В Західному — 95 % дорослого населення віддає перевагу спілкуванню українською мовою, а в Східному — більше 92 % віддає перевагу спілкуванню російською мовою.

Нагадаємо, одначе, що мовна складова усіх згадуваних вище груп визначалася лише за самоідентифікацією мови респондентом. Визначені таким шляхом пропорції поширення різних лінгво-етнічних груп безумовно не враховують фактичної мовної поведінки респондентів. У певному розумінні експертну оцінку цієї поведінки дає ідентифікація мови респондентів двомовними інтерв'юерами по закінченню інтерв'ю. За такими оцінками, що накопичуються КМІС за результатами більшості опитувань, починаючи з 1996 року, досить помітна частка респондентів розмовляє з інтерв'юерами деякою сумішшю української та російської мов (див. таблицю 11).

Таблиця 11. **Розподіл дорослого населення за використовуваною мовою у двох періодах державної незалежності України** (%)

Використовувана мова	Роки опитувань	
	1996-1999	2000-2003
Українська	39.2	38.7
Суміш української та російської	18.2	14.7
Російська	42.6	46.6
Всього	100,0	100,0

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 7.

Дані, наведені в таблиці, свідчать про те, що у порівнянні з періодом 1996-99 років частка населення, мова якої ідентифікується нашими інтерв'юерами як суміш української та російської, стала статистично значуще (на рівні $p < 0,01$) меншою, хоча частка тих, чия мова ідентифікується інтерв'юерами як українська, за цей період в цілому не збільшилася (різниця між 39,2 % у 1995-99 роках та 38,7 % у 2000-2003 роках статистично не значуща на рівні $p = 0,05$). Статистично значуще ця частка не змінилися й за останні чотири роки (див. таблицю 12).

Таблиця 12. **Розподіл дорослого населення за використовуваною мовою у 2000-2003 роках** (%)

Використовувана мова	Рік опитувань			
	2000	2001	2002	2003
Українська	38.5	38.8	38.3	39.6
Суміш української та російської	16.3	16.1	14.2	11.9
Російська	45.1	45.1	47.5	48.5
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 9.

За щорічними даними, що узагальнюють оцінки інтерв'юерів в опитуваннях 2000-2003 років, серед дорослого населення за цей період статистично значуще (на рівні $p < 0{,}01$) зменшилася поширеність суржику та збільшилася поширеність російської мови. Користувачів російською мовою з 2000 по 2003 рік на 3,4 % побільшало, а користувачів суржиком на 4,4 % поменшало. Зафіксоване деяке збільшення поширеності використання української мови поки що статистично незначуще на рівні $p < 0{,}05$.

А в регіональному аспекті пропорції використовуваних мов розрізняються набагато більше ніж у часі. Так, у 2003 році виділені великі регіони України — окрім Південного та Східного — статистично значуще (на рівні $p < 0{,}01$) відрізнялися один від одного за поширеністю в них як української мови, так й російської, і суржику (див. таблицю 13).

Таблиця 13. **Розподіл дорослого населення за використовуваною мовою у п'яти регіонах у 2003 році** (%)

Використовувана мова	**Регіони**				
	Західний	**Західно-Центральний**	**Східно-Центральний**	**Південний**	**Східний**
Українська	94.4	61.2	31.9	5.2	3.7
Суміш української та російської	2.5	14.6	21.7	12.4	9.6
Російська	3.1	24.2	46.4	82.3	86.8
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 10.

Середнє значення абсолютних величин відмінностей між сусідніми регіонами за частками категорій населення, однакових за використовуваною мовою, складало 17,1 %, і є дещо меншим ніж середнє значення абсолютних величин відмінності між сусідніми регіонами за частками категорій населення, однакових за зручнішою для них мовою. І якщо за використанням української та російської мов знов таки найбільше відрізняються між собою Західний і Східний регіони (у Західному на 90,7 % більше, ніж у Східному, поширене спілкуванню українською мовою, і на 83,7 % менше поширене спілкування російською мовою), то за використанням суржику найбільше відрізняються Західний та Східно-Центральний регіони, в останньому з яких використання суміші української та російської мови зустрічається майже в 9 разів частіше ніж у Західному регіоні.

Як і можна було очікувати, поділ дорослого населення за використовуваною мовою досить сильно (хоча й неоднозначно) пов'язаний з його ж поділом за мовою, яка вважається легшою для використання (див. таблицю 14). Придатні для оцінки тісноти цього зв'язку коефіцієнти рангової кореляції τ_b Кендала та ρ Спірмена мають непересічно високі значення — вони дорівнюють 0,83 та 0,88, відповідно.

Таблиця 14. **Розподіл дорослого населення за використовуваною мовою та за мовою, якою легше спілкуватися у 2003 році** (%)

Використовувана мова	Назвали легшою мовою:			**Доросле населення загалом**
	Українську	Українську і російську	Російську	
Українська	90.6	18.9	1.3	39.7
Суміш української та російської	7.9	36.6	5.5	12.0
Російська	1.5	44.5	93.2	48.3
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 10.

Так серед тих, хто на початку інтерв'ю говорить, що їм легше спілкуватися українською мовою, під час подальшого інтерв'ю значно рідше — в 4,6 рази — використовується суміш української та російської мов, ніж серед тих, хто вважає, що їм однаково легко спілкуватися українською та російською мовами. Ще рідше, ніж серед "білінгвів", — в 6,7 рази — використання суржику зустрічається серед тих, хто вважає, що їм легше спілкуватися російською мовою.

Зібрані дані свідчать також про те, що поширеність суржику значною мірою пов'язана з етнічною належністю. Так, користування сумішшю української та російської мов у 2003 році зафіксовано майже серед 14 % (13,8 ± 0,8) етнічних українців, серед 5 % (± 1,0) етнічних росіян, та серед 5-10 % (7,6 ± 2,5) представників інших етнічних груп загалом.

Через помітну поширеність суржику серед етнічних українців врахування у їхньому складі лише двох мовних груп — україномовної та російськомовної — виявляється недостатнім. Більш адекватним в цьому аспекті представляється розрізнення в їхньому складі трьох лінгво-етнічних груп — включно із суржикомовними українцями (називаючи суржиком суміш саме української та російської мови). З урахуванням поширеності користування суржиком (без врахування індивідуальної біетнічності) лінгво-етнічна структура дорослого населення України в цілому та її п'яти найбільших регіонів представлена в таблиці 15.

Наведені в цій таблиці дані свідчать, що навіть без врахування індивідуальної біетнічності етнічні українці, які складають переважну частку населення України, за однією із суттєвих культурних ознак — за використовуваною мовою — є помітно неоднорідним етнокультурним угрупованням. Відносно найбільша його частина — майже 2/5 дорослого населення України —

україномовні українці, які складають практично половину вітчизняного українського етносу (49,9 ± 1,1 % усіх дорослих українців України за даними опитувань КМІС у 2003 році).

Таблиця 15. **Розподіл дорослого населення у 2003 році за п'ятьма лінгво-етнічними групами у п'яти регіонах** (%)

Використовувана мова	Регіони					Доросле населення загалом
	Західний	**Західно-Централь-ний**	**Східно-Централь-ний**	**Півден-ний**	**Східний**	
Україномовні українці	91,7	59,3	30,8	5,3	3,6	38,5
Суржикомовні українці	1,5	13,0	20,6	11,3	8,3	10,7
Російськомовні українці	1,3	17,2	33,5	40,0	48,6	28,0
Російськомовні росіяни	1,5	5,8	11,1	31,3	34,1	16,9
Інші лінгво-етнічні групи	4,0	4,7	4,0	12,2	5,4	6,0
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 10.

Другою за чисельністю лінгво-етнічною групою в Україні є російськомовні українці, які складають більше третини (36,3 ± 1,1 %) вітчизняного українського етносу. Остання за чисельністю частина цього етносу (13,8 ± 0,8 %) — суржикомовні українці, лінгво-етнічна група змішано мовних українців, яка є четвертою за чисельністю серед дорослого населення України, складаючи більше однієї десятої його загалу. Третьою за чисельністю лінгво-етнічною групою в Україні, що складає майже 1/6 всього її дорослого населення (16,9 ± 0,7 %), є російськомовні росіяни. Усі інші лінгво-етнічні групи загалом складають лише 6 % (± 0,5 %) дорослого населення України, причому приблизно одну чверть цього загалу (1,5 ± 0,2 %) складають специфічні групи етнічних росіян — суржикомовні (0,9 ± 0,2 %) та україномовні (0,6 ± 0,1 %).

Ще багатоманітнішою постає лінгво-етнічна структура України в тому випадку, коли враховується явище індивідуальної біетнічності. На відміну від опитувань під час переписів населення у соціологічних опитуваннях можливість не моноетнічної самоідентифікації респондентів часом передбачається, тобто від респондента не завжди вимагається, щоб він зазначав свою належність лише до одного етносу. Завдяки відповідній постановці запитань у таких дослідженнях отримують данні, що дозволяють більш адекватно оцінювати параметри етнічної структури населення та її складових.

У 13 опитуваннях, проведених КМІС з 1994 року за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України, які охоплювали загалом 36 926 респондентів, запитання стосовно національності респондента не супроводжувалося вимогою до нього визначити себе за належністю лише до якоїсь однієї моноетнічної групи. У цих опитуваннях передбачалась фіксація також і такого варіанту відповіді респондента на запитання стосовно його національності, коли він за власною ініціативою визначає себе як україно-російського ***біетнора,*** тобто як людину, що

належить до двох етнічних груп (беруться до уваги відповіді типу "я і українець і росіянин", "я і росіянка і українка" і т.п.). Розподіл відповідей щодо етнічної належності у цих опитуваннях наведений в таблиці 16.

Таблиця 16. **Розподіл дорослого населення за моноетнічною та ініціативною біетнічною самоідентифікацією у двох періодах державної незалежності України** (%)

Етнічна ініціативна самоідентифікація	Роки опитувань	
	1994-1999	2001-2002
Українці	70.6	74.7
Українці-росіяни	4.8	3.1
Росіяни	19.7	17.9
Інші	4.8	4.4
Всього	100,0	100,0

Джерело: Зведені дані 13 опитувань, проведених КМІС методом безпосереднього інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України (від 18 років) з травня 1994 року по листопад 2002, в яких загалом опитано у 1994-99 роках — 15 891 респондент, а у 2001-2002 роках — 19 037 респондентів.

Більш повно явище індивідуальної біетнічності враховується тоді, коли дослідники не обмежуються фіксацією її ініціативної самоідентифікації, а ставлять до респондента також і зондуюче запитання стосовно однозначності або неоднозначності його етнічної самоідентифікації. Так, до тих респондентів, які у відповіді на запитання, ким вони вважають себе за національністю, називають себе українцями, росіянами або й українцями, і росіянами, ставиться додаткове запитання:

Прошу Вас відповісти ще на одне запитання стосовно національної належності, щоб записати її якомога точніше. Справа в тому, що деякі люди вважають себе належними водночас до двох або навіть більше національностей. Подивіться, будь ласка, на цю картку (див. нижче) **та скажіть, яке з цих суджень, більше за інші відповідає Вашій думці про себе.**

КАРТКА ДЛЯ РЕСПОНДЕНТА ЧОЛОВІЧОЇ СТАТІ

Я вважаю себе:

Тільки українцем
І українцем, і росіянином, але більше українцем
Однаковою мірою й українцем, і росіянином
І росіянином, і українцем, але більше росіянином
Тільки росіянином

Перший і останній варіанти відповідей інтерпретуються як моноетнічні самоідентифікації респондентів, а три середні — як різні рівні їхньої україно-російської індивідуальної біетнічності.

Таке зондуюче запитання ставилося у 13 опитуваннях, проведених КМІС з 1994 року за вибірками, репрезентативними для дорослого населення, які охоплювали 35 598 респондентів.

Пропорції етнічної структури населення України, отримані за повним урахуванням україно-російської індивідуальної біетнічності, надані в таблиці 17.

Таблиця 17. **Етнічна структура дорослого населення з повним урахуванням україно-російської біетнічності у двох періодах державної незалежності України** (%)

Моноетнічна та біетнічна самоідентифікація	Роки опитувань	
	1994-1999	2001-2003
Тільки українська	59,8	62,9
Українська і російська	24,4	22,5
Тільки російська	11,3	10,0
Інша	4,5	4,6
Всього	100,0	100,0

Джерело: Зведені дані 13 опитувань, проведених КМІС методом безпосереднього інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України (від 18 років) з травня 1994 року по лютий 2003, в яких загалом опитано у 1994-99 роках — 23 736 респондентів, а у 2001-2003 роках — 11 859 респондентів.

Дані у таблиці 17 показують, що помітно більше половини дорослого населення України складають моноетнічні українці, в останні роки їхня частка наближується до двох третин (різниця між даними, яка засвідчує зростання цієї частки населення, статистично значуща з імовірністю, що перевищує 0,99). Водночас, другу за чисельністю етнічну групу в Україні складають не моноетнічні росіяни, а україно-російські біетнори. Порівняння даних, наведених в таблицях 16 і 17, свідчить, що їхня частка серед населення України є значно більшою, ніж та, що виявляється за ініціативою самих респондентів. І хоча порівняння даних за 1994-99 роки з даними за 2001-03 роки свідчить про її скорочення (із статистичною значущістю на рівні $p < 0,01$), але чисельність україно-російські біетнорів ще залишається більшою за п'яту частину всього дорослого населення України та більш ніж вдвічі перевищує частку моноетнічних росіян (останніх за даними опитувань КМІС 2001-2003 років нараховується 10,0 ± 0,5 %).

Значною мірою це пов'язано з тим, що близько двох п'ятих (42,2 ± 2,1 %) з тих мешканців України, які за умов моноетнічної ідентифікації називають себе росіянами, у тих опитуваннях, що надають їм можливість біетнічної самоідентифікації, визначають себе певною мірою також і як українців. Такі мешканці України складають третину всіх вітчизняних україно-російських біетнорів. Інші дві їх третини складаються з тих мешканців України, які за умов моноетнічної ідентифікації називають себе українцями, і лише в тих опитуваннях, що надають їм можливість біетнічної самоідентифікації, визначають себе як якоюсь мірою також і росіяни. Таких серед українців приблизно 1/5 частина (точніше, за даними опитувань 2001-2003 років, — 20,7 ± 0,8 %).

Якщо розглянути розподіл моноетнічних українців, україно-російських біетнорів та моноетнічних росіян по п'яти виділеним вище регіонам України, то неважко побачити, що їхній розподіл (див. таблицю 18) дуже нагадує наведений раніше в таблиці 10 розподіл по тих же регіонах, відповідно, україномовних українців, російськомовних українців та російськомовних

росіян. Чим далі на Захід, тим більше моноетнічних українців, і тим менше україно-російських біетнорів та моноетнічних росіян. І навпаки, чим далі на Схід і Південь, тим менше моноетнічних українців, і тим більше україно-російських біетнорів та моноетнічних росіян. Єдина відмінність від розподілу відповідних лінгво-етнічних груп зафіксована у тому, що у Східному регіоні на декілька відсотків більше ніж у Південному російськомовних росіян, але моноетнічних росіян фактично стільки ж (різниця в 1,4% статистично незначуща на рівні *p = 0,05).*

Таблиця 18. **Розподіл моноетнічних українців, росіян та україно-російських біетнорів у п'яти регіонах у 2001-2003 році** (%)

Моно- та біетнори	Регіони				
	Західний	**Західно-Центральний**	**Східно-Центральний**	**Південний**	**Східний**
Моноетнічні українці	92.6	83.8	73.3	40.5	34.1
Україно-російські біетнори	6.0	12.8	19.6	37.3	45.0
Моноетнічні росіяни	1.4	3.4	7.1	22.2	20.8
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Зведені дані 6 опитувань, проведених КМІС методом безпосереднього інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України (від 18 років) із січня 2001 року по лютий 2003, в яких загалом опитано 11 859 респондентів.

Проведений додатковий аналіз показує наявність значного зв'язку лінгво-етнічної неоднорідності (яка виявляється, коли етнічна ідентифікація здійснюється без урахування біетнічності) з етнічною неоднорідністю, що враховує явище індивідуальної біетнічності. Так аналіз мовних схильностей (котрі респонденти виявляють на початку опитування, коли інтерв'юери з'ясовують, якою мовою респондентам зручніше спілкуватися) свідчить, що серед моноетнічних українців частка україномовних більш ніж вдвічі перевищує частку російськомовних, а серед україно-російських біетнорів, навпаки, частка україномовних більш ніж вчетверо менше за частку російськомовних (див. таблицю 19).

Таблиця 19. **Розподіл дорослого населення за лінгво-етнічними та етнічними групами у 2003 році** (%)

Українсько-російські лінгво-етнічні групи	Україно-російські моноетнори та біетнори			Всього
	Моноетнічні українці	Україно-російські біетнори	Моноетнічні росіяни	
Україномовні українці	69.1	11.7	-	49.4
Російськомовні українці	30.9	47.4	-	31.2
Україномовні росіяни	-	6.9	4.3	1.9
Російськомовні росіяни	-	34.0	95.7	17.5
Всього	100.0	100.0	100.0	100.0

Українсько-російські лінгво-етнічні групи	Україно-російські моноетнори та біетнори			Всього
	Моноетнічні українці	Україно-російські біетнори	Моноетнічні росіяни	
Україномовні українці	94.9	5.1	-	100.0
Російськомовні українці	67.3	32.7	-	100.0
Україномовні росіяни	-	76.5	23.5	100.0

Російськомовні росіяни	-	41.9	58.1	100.0
Всього	67.9	21.5	10.6	100.0

Джерело: Дані опитувань, зазначених в таблиці 18.

Водночас, при тому, що серед моноетнічних росіян частка російськомовних більш ніж у 22 рази перевищує частку україномовних, а серед біетнорів частка російськомовних менш ніж в 5 разів перевищує частку україномовних. З іншого боку, серед російськомовних росіян моноетнічних в 1,4 рази більше ніж біетнорів, а серед україномовних, навпаки, моноетнічних в 3,3 рази менше ніж біетнорів. Водночас, серед україномовних українців моноетнічних майже в 19 разів більше ніж біетнорів, а серед російськомовних українців моноетнічних лише в 2 рази більше ніж біетнорів.

В цілому, аналіз статистичних зв'язків виявив високий рівень залежності неоднорідності українсько-російської частини лінгво-етнічної структури від неоднорідності її біетнічної структури. Коефіцієнт Сомерса *d,* який при повній залежності одного параметра від іншого, як відомо, дорівнює одиниці, в даному випадку досягає 0,785. Це дає підстави припускати, що подальша еволюція лінгво-етнічної структури населення України в соціальному аспекті значною мірою буде залежати від динаміки міжетнічної міксації, яка відбувається через міжетнічні шлюби та формування біетнічних родин.

* * *

Викладені результати аналізу лінгво-етнічної структури українського суспільства за даними опитувань Київського міжнародного інституту соціології свідчать про те, що ця структура є значно складнішою, ніж її відображення за даними офіційної статистики. Є підстави вважати, що неоднорідності цієї структури мають враховуватись при вивченні не лише соціокультурних, але й національно-політичних вимірів українського суспільства. Про це, за нашими розрахунками, свідчать статистичні зв'язки між параметрами лінгво-етнічної структури дорослого населення та розподілами його електоральних схильностей на президентських виборах в Україні у 1994 та 2004 роках.

V. Khmelko

ETHNO-LINGUISTIC STRUCTURE OF UKRAINE: REGIONAL FEATURES AND TENDENCIES OF CHANGES DURING INDEPENDENCE

The methodology of gathering and results of the analysis of the data of 77 All-Ukrainian sociological surveys (about 173 thousand interviews carried out by the Kiev International Institute of Sociology in 1991-2003 years) are covered. Dynamics and regional features of an extent to which a choice of Ukrainian or Russian language has spread at dialogue with interviewers among Ukrainians, Russian and Ukrainian-Russian biethnors (on self-identification) are described. Significant dependence of ethno-linguistic structure's parameters on the appropriate parameters of the Ukrainian-Russian biethnicity is revealed.